

De Vitruvius-uitgave van Johannes De Laet (1649)

Koen Ottenheym

Inleiding

In de 17de eeuw was er in Holland grote belangstelling voor architectuurtractaten waarin de theorie en de toepassing van de vormtaal van het classicisme uiteen worden gezet. Vooral de geschriften van de italiaanse architecten Serlio, Vignola, Palladio en Scamozzi hebben de ontwerppraktijk van de Hollandse bouwwereld diepgaand beïnvloed. Deze werken werden tientallen malen herdrukt, als vertalingen en als uittreksels in de vorm van de bekende zuilenboekjes. Voor de eigenlijke bron van deze architectuurvormen, te weten de regels van de klassieke bouwkunst zoals die door Vitruvius in de eerste eeuw voor Chr. waren opgesteld, bestond in Holland echter slechts in kleine kring belangstelling. In de 17de eeuw is het werk in Holland twee maal verschenen. Naast de hier te bespreken uitgave van 1649 is er nog de Amsterdamse editie van 1681 van de vertaling van Vitruvius door Claude Perrault (die in 1673 in Parijs was verschenen).¹

De eerste volledige uitgave van Vitruvius in Holland verscheen in 1649 bij de Amsterdamse uitgever Louis Elzevier, verzorgd door Johannes De Laet, *M. Vitruvii Pollionis De Architectura Libri Decem*.² Het tractaat was in deze uitgave voorzien van talloze voetnoten en werd vergezeld van allerhande geschriften uit de oudheid, uit de Italiaanse renaissance en uit het eigentijdse Holland als toelichting op enkele facetten uit het werk van Vitruvius. De gehele uitgave was in het Latijn, ook de aanvullende syllabus, en daarmee werd de Vitruvius van De Laet de uitgave voor geleerd gebruik bij uitstek.

Johannes De Laet

Johannes De Laet (1582-1649) was een van die bijzondere, veelzijdige geleerden die in de eerste helft van de 17de eeuw in Leiden werkzaam waren.³ Van oorsprong was hij afkomstig uit Antwerpen maar zoals zoveel protestanten zal hij die stad tussen 1585 en '89 met zijn ouders hebben verlaten. In 1597 begon hij zijn studie filosofie te Leiden en na een verblijf van enkele jaren in Londen keerde hij in 1606 terug naar Leiden als student theologie. Na die studie bleef hij als koopman in Leiden en stond bekend als aanhanger van de strikte gereformeerde leer. In 1618-'19 was hij dan ook als Leidse ouderling afgevaardigd op de Synode van Dordrecht. Vanaf 1619 was hij tevens betrokken bij de oprichting van de West-

Indische Compagnie en toen deze organisatie in 1621 definitief gestalte kreeg, werd hij een van de negentien directeuren (de Heren XIX).

Naast deze zakelijke loopbaan bleef hij ook met wetenschappelijke zaken bezig. In 1625 stelde hij een beschrijving

Afb. 1. Johannes De Laet, *M. Vitruvii Pollionis De architectura Libri Decem*, Amsterdam 1649, frontispies. Links op de voorgrond keizer Augustus en Vitruvius bij de bespreking van een ionisch portaal. Op de achtergrond een dorische tempel met daarvoor een dorische erezuil in aanbouw. Rechts van het midden een korinthische zuilenstelling.

samen van de Nieuwe Wereld aan de hand van rapporten en reisverslagen die hij als directeur van de WIC onder ogen had gekregen.⁴ Hierna volgde een hele reeks met geografische geschriften, ondermeer over Spanje, Frankrijk, India en over de Republiek zelf.⁵ In de beschrijving van Amerika besteedde hij ook aandacht aan de oorsprong van de Indianen en aan de talen van de oorspronkelijke bewoners. Deze taalkundige belangstelling hing samen met zijn studie naar de oorsprong van de Nooroeuropese talen. Dankzij zijn contacten in Engeland en diverse bezoeken aan belangrijke bibliotheken in dat land, had hij in de loop der tijd een vrij compleet Oud-Engels woordenboek samengesteld. Bij een bezoek aan de collectie manuscripten van Robert Cotton in 1638, had De Laet ook het beroemde tiende-eeuwse Vitruviusmanuscript in diens verzameling kunnen inzien.⁶ Dit voorval is voor zover bekend de eerste documentatie van het interesse van De Laet voor dit architectuurtractaat.

De Laet had niet alleen een sterke belangstelling voor alles wat ver weg was maar ook voor alles wat in een ver verleden lag, zo ook voor de Antieke Oudheid. Doorslaggevend voor het besluit van De Laet, directeur van de WIC en succesvol geograaf, om zich ook aan de studie en uitgave van Vitruvius te zetten, was zijn contact met de geleerde Saumaise (Salmasius). Sinds 1632 was Claude Saumaise (1588-1653) aan de Leidse universiteit verbonden als hoogleraar kerkgeschiedenis, oosterse talen en klassieke oudheidkunde. Als classicus was Saumaise ook geheel thuis in de *Libri Decem* van Vitruvius. In 1629, drie jaar voor zijn komst naar de Republiek, was in Parijs zijn omvangrijke studie verschenen over de antieke teksten die betrekking hebben op de geschiedenis van alle landen in Europa, Azië en Afrika, voor zover in de Oudheid bekend, als commentaar op Solinus' *Polyhistor* uit 1587.⁷ Honderden klassieke auteurs worden in dit zwaarlijvige werk geciteerd en hierbij is ook Vitruvius een belangrijke plaats toebedeeld. Saumaise en De Laet werkten in Leiden nauw samen. De Laet was degene die de manuscripten van Saumaise persklaar maakte en hij gold dan ook als diens rechterhand. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Saumaise grote invloed op het oudheidkundig werk van De Laet heeft gehad. In de jaren '40 werkte Saumaise ondermeer aan zijn geschiedenis van het romeinse leger, aan een publicatie over antieke sterrenkunde en hield hij zich bezig met Neheleennialtaren. In 1647 publiceerde De Laet zijn *De Gemmis et lapidibus* en hierop volgde in 1649 zijn Vitruvius-uitgave, waarin al zijn kennis van de antieke wetenschap bijeen was gebracht. In hoeverre Saumaise ook zelf heeft meegewerkt aan de uitgave van De Laet is niet bekend. Wel weten we dat de uitgever Louis Elzevier bij Gerard Vossius in Amsterdam een belangrijke bron van De Laet te leen had gevraagd, namelijk het Vitruvius-commentaar van Philander, en wel met de aantekening dat Elzevier dit naar Saumaise in Leiden zou sturen in verband met de voorbereiding van de Vitruvius-uitgave.⁸

De Laet droeg zijn boek in 1649 op aan Koningin Christina van Zweden, de grote patrones van kunsten en wetenschap. Aangezien verschillende Leidse geleerden goede contacten in Stockholm hadden, was deze keuze niet verwonder-

lijk. Juist in 1649 zou Saumaise voor enige jaren naar Zweden vertrekken op uitnodiging van de het hof aldaar. Wellicht hoopte De Laet ook een dergelijke gunst toen hij zijn geleerde Vitruvius-editie op 15 mei 1649 aan de Zweedse koningin opdroeg. Hier kwam hoe dan ook niets van terecht want in december van datzelfde jaar overleed De Laet in Leiden.

De Architectura Libri Decem

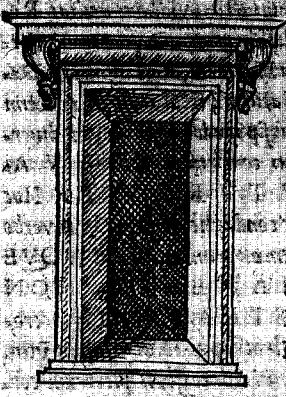
In zijn voorwoord geeft De Laet al aan waarom de tekst van Vitruvius naar zijn mening zo belangrijk is. De architectuur is volgens hem immers een van de meest verheven, geleerde disciplines en een onmisbaar bestanddeel van het menselijk bedrijf. Onder de antieke auteurs is er volgens hem niemand anders behalve Vitruvius die hierover met praktijkervaring heeft geschreven.⁹ Hiermee geeft De Laet al aan dat hij de tekst van Vitruvius niet louter als een architectuurtractaat beschouwde maar ook als een bron van kennis van de romeinse oudheid in het algemeen. Deze benaderingswijze bepaalt ook grotendeels de keuze van de werken die hij als aanvulling aan de eigenlijke Vitruvius-tekst in zijn publicatie heeft opgenomen.

Na de opdracht aan Koningin Christina en het voorwoord tot de lezer, laat hij aan de eigenlijke tekst van Vitruvius nog een eigen latijnse vertaling van Henry Wottons *The Elements of Architecture* voorafgaan.¹⁰ Wotton (1568-1639) had tussen 1606 en 1623 als ambassadeur van de Koning van Engeland in vele Europese steden gewoond, ondermeer in Venetië, Turijn, aan het keizerlijke hof en in 1614-'15 in Den Haag. Na terugkeer in Engeland publiceerde hij in 1624 zijn *Elements*, het product van zijn jarenlange studie van teksten uit antieke en eigentijdse Italianen en van zijn eigen observaties. Dit korte werk, meer een essay dan een groots opgezet tractaat, was geen handleiding om zelf te leren ontwerpen of bouwen. Het was bedoeld om opdrachtgevers en andere liefhebbers van architectuur het juiste oordeelsvermogen over architectuur aan te leren. Wotton formuleerde een logisch systeem van architectonische principes, gebaseerd op het uitgangspunt van een universeel, goddelijk proportiestelsel, waarin zowel de regels van de mathematica, van de muzikale harmonie en van de bouwkunst samenvielen, 'reducing symmetrie to Symphonie, and the harmonie of Sounde, to a kinde of harmonie in Sighte.'¹¹ Deze opvatting, gebaseerd op de antieke harmonieleer van Pythagoras, komt ook terug in andere werken in deze uitgave, zoals nog zal blijken. Aangezien de Engelse taal toen buiten Engeland nog nauwelijks werd gesproken, meende De Laet er goed aan te doen het werk van Wotton integraal te vertalen in de wetenschappelijke wereldtaal, het latijn, en als inleiding voor de *Libri Decem* te plaatsen.

Hierna volgt in 239 pagina's de eigenlijke Vitruvius-tekst. De Laet heeft deze zeer ruim van voetnoten voorzien, die ontleend zijn aan Saumaise's *Plinianae exercitationes* (zijn commentaar op Solinus' *Polyhistor*), aan Daniele Barbaro's Vitruvius-editie van 1556, aan enkele werken van Gerard Vossius en bovenal aan het werk van Guillaume Philander. Daniele Barbaro (1514-1570) publiceerde in 1556 een ita-

IN LIB. VIII. 139

Int ad S masculi formam et propendent ab ima corona secundum antepagmenta ad libramentum imi supercilii, ut in subiecta figura vides, quanq. tantum valuit error, ut praestantes fere nostri facendi architecti, unum exemplum, quod praestitit in Dorduna templo visitur, in quo infra supercilium pendens, indicari maluerunt, Supercilium quid significaret dixerimus supra, probe scalas vidimus, sed semper in verisimo templo quod nunc D. Concordio dicitur est, ad Spoletum Urbis vrbem, ubi praeter alia antiquitatis monumenta, hostia tria visuntur. VTI SCAPULI CARDINALES SINT EX ALTIIVDINE LUMINIS TOTIVS DVODECIMA PARTE. Cardinales pro cardinatis dixit. Oportet inquit scapos eos quorum cardinibus, id est cuspidibus inuertuntur fores, esse aduersis ex duodecima parte luminis longiores. Ea vero longitudo additur, quod cardines in caesa caua inferioris et superioris liminis veluti in faeminas immittantur. IMPAGIBVS DISTRIBUTIONES ITA FIANI. Impages sunt regulae quae circumdant tympanum valuarum. Tympanum autem nostri fabri materiarum pannellum vocant. ITEM REPLVM DE IMPAGE

DE ARCHITECTVRA LIB. IV. 71

tribus partibus unam, in imo quarta parte graciliores quam superiora. Fores ita compingantur, uti [m] scapi cardinales sint ex altitudine luminis totius duodecima parte. Inter duos scapos tympana ex [m] duodecim partibus habeant ternas partes. [c] Impagibus distributiones ita fiant, uti divisus altitudinibus in partes quinque, duae superiori, tres inferiori designentur. Super medium medii impages collocentur, ex reliquis alii in summo, alii in imo compingantur. Latitudo impagis fiat tympani tertia parte, cymatium sexta parte impagis. Scaporum latitudines impagis dimidia parte. Item [p] replum de impage dimidia & sexta parte scapi, qui sunt ante secundum pagmentum, dimidium impagis constituantur. Sin autem valvae erunt, altitudines ita manebunt, in latitudinem adiciatur amplius foris latitudo (si [q] quadriforis futura est) altitudo adiciatur. Atricharges autem lisdem rationibus perficiuntur, quibus Dorica. Praeterea contra sub cymatiis in antepagmentis circumdantur, quae ita distribui debent, uti in antepagmentis, praeter cymatium, ex partibus septem habeant duas partes: ipsaque foris ornamenta non sunt [r] cerostrota neque bifora, sed valvae, & aperturas habent in exteriores partes: Quas rationes adium sacrarum informationibus oporteat fieri Doricis, Ionicis, Corinthisque operibus, quoad potui attingere, veluti legitimis moribus exposui. Nunc de Tuscanis dispositionibus, quemadmodum institui oporteat, dicam.

a) Philander. Cardinales pro cardinatis dixit. Oportet, inquit, scapones, quorum cardinibus, id est, cuspidibus & edolatis ligulis, (hoc enim modo loquitur Columella lib. 8. cap. 11.) inuertuntur fores, esse aduersis ex duodecima parte luminis longiores. Ea vero longitudo additur, quod cardines in caesa caua inferioris & superioris liminis veluti in faeminas immittantur.

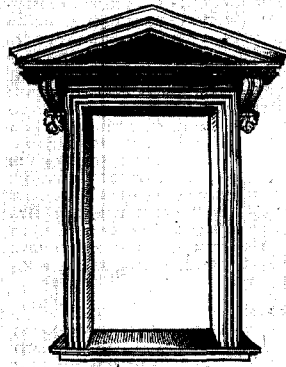
b) Idem. Rectius si habeant ternas partes & dimidium.

c) Idem. Impages sunt regulae, quae circumdant tympanum valuarum. Sext. Pompejus scribit, impages dici, quae a fabricis in tabulis figuntur, quoniam coherant, a pangendo, id est, figere. Tympanum autem nostri materiarum fabri pannellum vocant, id est, quadratum, sive alterius figurae spatium, quod in valvis alicui inest in opere per ambitum includitur.

d) Idem. Replum dici coterocent impaggi attribuitur, quae ornamentis causa impaggi adpingeretur, praeter cymatium, quod partem esse impagis aeternum videmus. Vltimatur & ea vox lib. 2. cap. xvii. sed alia significatio. Vide Lexicon. Claud. Salmasius. Replum est quod introitus replicatur: replum enim ut duplum, triplicem & similia.

e) Idem. Id est, scilicet in partes quatuor conductibiles, ut utar verbo ab Iliodoro usurpato, & rem experimento. Plin. lib. xi. cap. xxi. Crabroner nidor facere vere, & fere quadrifores, id est, quatuor foraminum.

f) Idem. Lego Cerostrota, ut intelligatur cerostrom opus, cuius meminit Plin. lib. xi. cap. xxvii. tamentis & tessellis pictorum variis coloribus & vermiculatum ligno inferetorum cornu compositum, ut lithostrotum lapidibus, cuiusmodi Praeterea pavimentum in templo Foriense & Sylla extructo, in quo minutissimis crustulis ab oes res gestae expressit. Eadem figura foras, appellare possumus lithostrotum opus, quod cum alibi, cum Veoetis & Romae in D. Petri Basilicae propylaeo, et D. Iohannis capite sexto, nunciis illa laborans a Sabinis, opus Iohannis Cymbabii picturis, coespiciatur, vitrea tessellis verticalibus insignitum acque pictum: & Xylotroton ligno vermiculatum emblemate, legemotore, atque adeo bracteis iustitiae lignis aptatum atque confectum, quod Bononiae in sede D. Domitici pulcherrimum vidimus, opus Damiani monachi. Ea opera inter picturae genera numerantur. Nos desunt exemplaria, in quibus opus cerostrota, legatur clatrata, & fortasse non absurde. Nolo hoc loco laudare Varionem, nolo Panthei Agrippae fores; una Puteolana lex (Consules latam indicant anno ab Vrbe condita quadragentesimo octavo supra Iuxta utendum) in marmore tribus veluti paginae minus illius litteris defecpta sufficere. Eam Neapolim ex agro in Hadriani Guilielmi domum, qui ad Iouenis nostris habitus, translata, nondum videram, quam Iouenem Metellus Sequanus ICtus Iuuenis Graec

Afb. 2. a-b Vitruvius' beschrijving van een ionische tempeldeur (Liber IV, caput 6), bij Philander 1557, pag. 139 (links), en bij De Laet 1649, pag. 73 (rechts). Philander plaatst de citaten uit Vitruvius in kapitalen en zijn eigen commentaar cursief. De Laet geeft de complete tekst van Vitruvius in de bovenste helft van de pagina en daaronder de voetnoten, waarin Philander vrijwel letterlijk is overgenomen, inclusief de afbeelding.

liaanse uitgave van Vitruvius, rijkelijk voorzien van zijn eigen commentaar en verrijkt met illustraties van Andrea Palladio.¹² Barbaro becommentarieerde Vitruvius' tekst per regel, soms per woord, waarbij hij bij herhaling benadrukte dat de bouwkunst als hoogste onder de kunsten moest gelden vanwege de mathematische uitgangspunten. Zijn commentaar was dan ook vooral bedoeld om Vitruvius daadwerkelijk te begrijpen als grondslag voor de eigentijdse ontwerppraktijk. Een afstandelijker, zuiver historisch interesse had Guillaume Philander (1505-1565), die in 1539-'44 in Rome de antieke bouwkunst bestudeerde en deze vergeleek met allerhande antieke teksten. Aan de hand hiervan stelde hij zijn commentaar op Vitruvius samen dat in 1544 in Rome verscheen en dat nadien vele malen werd herdrukt.¹³ Philander volgde de tekst van Vitruvius hoofdstuk voor hoofdstuk, passage voor passage en gaf bij vrijwel alle punten opmerkingen met ver-

wijzingen naar in totaal meer dan 300 antieke auteurs. Aanvankelijk bevatte dit boek niet de tekst van Vitruvius zelf en moest het dus als naslagwerk *naast* de hoofdtekst worden gebruikt. Hier en daar is had Philander ook illustraties ter verduidelijking opgenomen, met name bij Vitruvius' boeken 3 en 4 over de zuilenorden en de laatste boeken over verschillende technische uitvindingen. De Laet volgt in zijn noten het commentaar van Philander op de voet en maakt hierbij ook opnieuw gebruik van diens afbeeldingen. Hiervan heeft hij echter nieuwe houtsnedes laten maken met krachtigere lijnen en meer schaduwwerking.

De aanvullende teksten

Achter de *Libri Decem* van Vitruvius volgen nog ongeveer 300 pagina's met verschillende, langere en kortere uitwijdingen

gen over bepaalde zaken die bij Vitruvius aan de orde komen. Als eerste is dat Georg Agricola's verhandeling over maten en gewichten in de oudheid.¹⁴ Ter aanvulling op Vitruvius' uiteenzetting van de muzikale leer¹⁵ vervolgt De Laet met een opstel van Marcus Meibom over de samenhang tussen de mathematische verhoudingen en de muzikale harmonieleer, zoals die ook in antieke oudheid reeds door Pythagoras, Euclides en Aristoteles was beschreven. Zij toonden aan dat de eenvoudige rekenkundige verhoudingen ten grondslag liggen aan de muzikale harmonie. Snaarlengte met de verhoudingen 1:2, 2:3, 3:4 brengen de muzikale harmonie van octaaf, kwint en kwart voort.¹⁶ Deze universele mathematische principes werden aldus als de sleutel tot de goddelijke orde, tot een universele schoonheid gezien en golden derhalve vanaf de 15de eeuw in Italië ook als grondslag voor de ontwerpsystemen van de bouwkunst.¹⁷ Meibom moet als de specialist op het gebied van de antieke muzikale leer hebben gegolden en zijn bijdrage aan de Vitruvius-uitgave was min of meer een

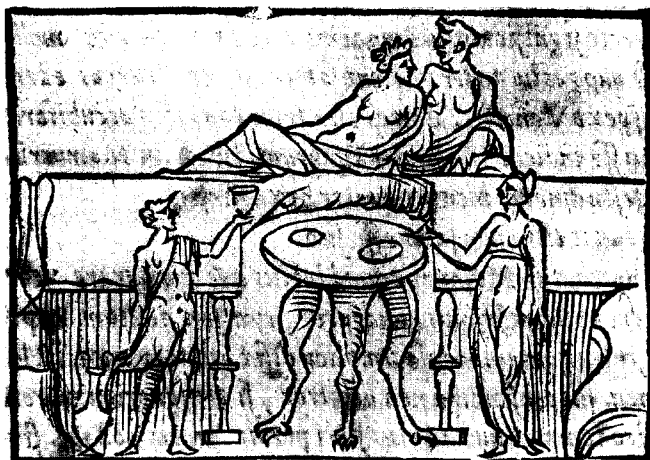
voorpublicatie van zijn eigen grote werk over dit onderwerp dat enkele jaren later, in 1652, eveneens bij Elzevier in Amsterdam zou verschijnen.¹⁸

Na het werk van Meibom vervolgt De Laet zijn uitgave met een tweede primeur, de verhandeling van Nicolaus Goldmann over de kromming van de ionische voluut. Nicolaus Goldmann (1611-1665) doceerde als privaatdocent wiskunde en bouwkunst in Leiden.¹⁹ In zijn hele werk maakt Goldmann duidelijk dat goede bouwkunst de universele regels van de mathematica volgt door zijn ontwerpen aan een strikt rekenkundig proportieraster te onderwerpen. Er was echter één element in de klassieke vormenschat, dat niet goed onder te brengen was in deze universele mathematische principes, terwijl het wel een van de meest voorkomende onderdelen van de klassieke architectuur was, namelijk het ionische kapiteel. Het wezenlijke element van dit kapiteel is de gekrulde voluut op de hoeken. Het (theoretische) probleem zat in de vormgeving en maatvoering van deze spiraalvormige krullen, waarvoor wel allerhande ezelsbruggetjes bestonden maar geen theoretisch onderbouwd model. In zijn korte opstel van zeven bladzijden in de uitgave van De Laet geeft Goldmann een overtuigende methode om ook deze draaiing binnen zo te construeren, dat ook hier de universele proporties werden gevolgd.²⁰ Hiermee was ook deze belangrijke maar duistere passage in de leer van het klassicisme definitief opgelost.

Dit deel van het boek sluit De Laet af met indices op latijnse en op griekse woorden in de tekst van Vitruvius en bijhorende voetnoten. Blijkbaar zag de samensteller van deze uitgave de bijdragen van Agricola, Meibom en Goldmann eerder als groot uitgevallen noten en niet als zelfstandige aanvullingen zoals de teksten die hierna volgen. Na de latijnse en griekse indices volgt het Vitruviaanse woordenboek van Bernaldino Baldi (*De Verborum Vitruvianum significatione*).²¹ Baldi (1533-1617) had in 1612 een uitvoerige verklarende woordenlijst opgesteld, met uitleg van bouwkundige begrippen en voorzien van enkele houtsnedes als illustraties. De Laet achtte dit boek blijkbaar van groot belang voor een goed begrip van de antieke bouwpraktijk en nam in 144 pagina's grote delen hieruit over, inclusief de meeste illustraties.

Hierna volgen uitwijdingen van diverse auteurs over het verschijnsel dat Vitruvius aanduidt als 'scamilli impares' (letterlijk: ongelijke voetbankjes) en waarmee het verschijnsel van de bolling van het stylobaat (het podium waarop een tempel is gebouwd) wordt aangeduid.²² De Laet geeft het commentaar van Bernaldino Baldi op deze onduidelijke passage van Vitruvius, vergezeld van de opmerkingen van Philander, Barbaro, Bertani en Scamozzi.

De Laet besluit zijn publicatie met twee geschriften over verwante kunst disciplines, namelijk de schilderkunst en de beeldhouwkunst. In beide gevallen gaat het niet om praktische leerboeken maar om theoretische grondslagen, waarmee ook deze kunsten aan dezelfde universele schoonheidsleer verbinden worden als de bouwkunst in alle bovenstaande geschriften. Voor de schilderkunst publiceert hij Alberti's *De Pictura*, oorspronkelijk geschreven in 1430 en hier door De Laet aangevuld met commentaar van Jacobus Milichius uit

Afb. 3. a-b Illustratie van Vitruvius' beschrijving van een eetzaal met aanligbedden (Liber VI, caput 3), uit Philander 1557 (boven) en De Laet 1649 (onder).

1540. Hierop volgt Pomponio Gauricus' *De statua* uit 1528 over de antieke beeldhouwkunst en de toepassing van proporties, gevolgd met commentaar van Ludovicus Demontiosius (Louis de Montjosieu) op antieke teksten over schilderkunst en over beeldhouwkunst. De Laet besluit met twee passages uit het eerder genoemde commentaar van Claude Saumaise op Solinus,²³ en een index.

Studeerkamer of tekentafel

De hele uitgave van De Laet telt 565 pagina's. Met alle toegevoegde teksten biedt het een uitgebreid inzicht in klassieke bouwkunst en allerhande daarmee samenhangende aspecten van de antieke cultuur. Net zoals dat bij veel van zijn andersoortige publicaties het geval was, ligt de kracht van De Laet in het verzamelen van al het beschikbare, veelal verspreide materiaal over zijn onderwerp. Hij presenteert dit in een heldere ordening maar formuleert geen eigen theorie of inzichten hierover. De keuze van het commentaar in de noten bij de tekst zelf is vooral gericht op een beter begrip van de bouwkunst en de cultuur van de Romeinse oudheid. Vandaar dat vrijwel het gehele werk van Philander hier is overgenomen terwijl slechts enkele opmerkingen van Daniele Barbaro zijn aangehaald. De Laet zocht in lijn met Philander niet zozeer naar directe toepassingsmogelijkheden van de regels van Vitruvius maar meer naar een begrip van de oudheid zelf, uit wetenschappelijke belangstelling voor de antieke beschaving.

De aanvullende teksten zijn dan ook niet bedoeld als hulpmiddel om Vitruvius naast de tekentafel te kunnen gebruiken maar dragen bij tot een beter begrip van de mathematisch-filosofische grondslagen van de antieke architectuur en kunst. Steeds weer geeft De Laet geschriften die hier op in gaan, te beginnen met de maten en gewichten in de oudheid zelf en gevolgd door de muzikale harmonieeler en de mathematische regels in de schilder- en beeldhouwkunst. Het werk van Wotton is in die zin een uitstekende inleiding op deze hele bundeling van antieke en meer eigentijdse tractaten.

Het karakter van een 'studeerkamerboek' blijkt ook door de gekozen taal. Het Latijn was de wereldtaal voor de wetenschap maar het was vrijwel ontoegankelijk voor hen die in de dagelijkse praktijk van de bouwkunst stonden en handige aanwijzingen konden gebruiken voor de toepassing van de klassicistische vormtaal, die juist in die jaren in Holland zo'n opgang maakte. Zelfs de meest erudite architect van het Hollands klassicisme, Jacob van Campen, las Vitruvius in het Italiaans en wel in de uitgave van Barbaro.²⁴ Ook het beperkte aantal illustraties zal het boek van De Laet voor de praktiserende architect in die dagen tot een onbruikbaar en onaantrekkelijk boek hebben gemaakt. Bovendien toonde De Laet geen bijzondere belangstelling voor de echte architectonische problemen, zoals het hanteren van de proportieeler in de dagelijkse ontwerppraktijk. Met name het ontbreken van enige reflexie op de toepassing van de antieke voorbeelden en theorieën in de eigentijdse architectuur, geeft aan dat De Laet inderdaad een geheel andere lezersgroep voor ogen had, namelijk geleerde historici en liefhebbers van oudheden.

De Laet en Huygens?

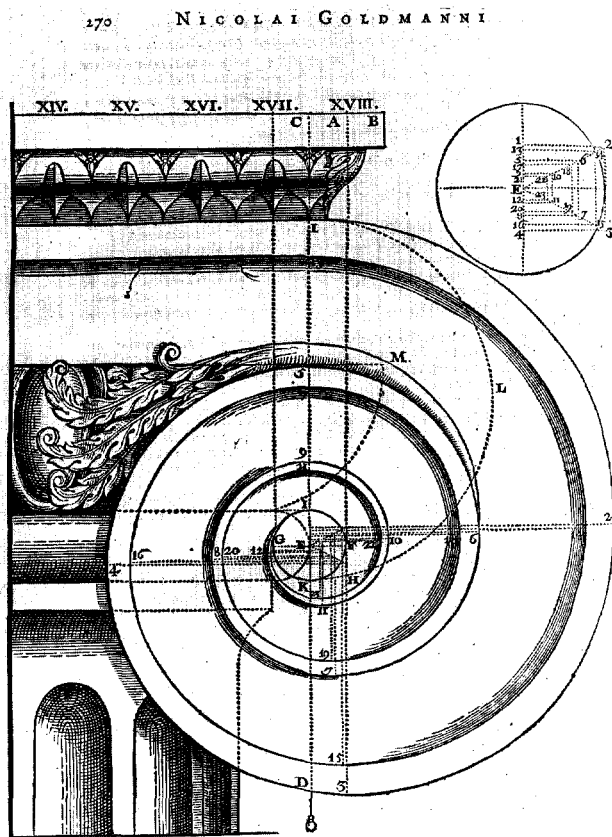
Bij wijze van epiloog dringt zich nog de vraag op of niet ook Huygens bij de uitgave van deze 'complete Vitruvius' betrokken is geweest. Constantijn Huygens (1596-1687), dichter, musicus, diplomaat en secretaris van de Prins van Oranje, was zoals bekend reeds in het midden van de jaren '30 druk bezig met de studie van Vitruvius.²⁵ Terwijl de werkzaamheden aan zijn nieuwe huis aan het Plein in Den Haag al in volle gang waren, liet hij van alle kanten verschillende Vitruvius-edities en aanvullende commentaren aanreiken, die hij samen met Jacob van Campen bestudeerde.²⁶

Ook na de voltooiing van zijn huis bleef de belangstelling voor Vitruvius bij Huygens nog enige jaren voortduren. Huygens moet zelfs het plan hebben gehad om een Nederlandse vertaling van Vitruvius te laten uitgeven. Deze vertaling werd gemaakt door de botanicus Johan Brosterhuisen, een gemeenschappelijke vriend van Huygens en Van Campen. Op 6 februari 1642 berichtte Brosterhuisen aan Huygens dat zijn Vitruvius-vertaling weldra gereed zou zijn:

'(...) Ick ben in't oversetten van Vitruvius ghecomen tot in't midden van het laetste boeck. De heer Campen, die sijn ootmoedighe ghebiedenis aen U. Ed. doet, raedt mij daernaer het laetste boeck van Palladio, daerin hij handelt van de tempels der oude, ende de laetste capittelen van sijn voorgaende boeck daer hij van haer publike ghebouwen spreekt, oock over te setten, om achter Vitruvius te drucken, het welck ick oock meen te doen, 't en waer dat U. Ed. daer iets teghen hadde. Mijn Wotton, die de voorloper van Vitruvius moet weesen, is gereedt om gedruet te werden maer hij heeft alleen ghewacht nae een verhael van de Oorsprongh der Bowconst dat de heer Campen ontworpen heeft. (...)'.²⁷

Blijkbaar waren Brosterhuisen, Van Campen en Huygens van plan deze Nederlandstalige Vitruvius uit te breiden tot een compleet handboek voor de leer van de klassieke architectuur, met delen uit Palladio's *I Quattro Libri* (1570), met een opstel over de geschiedenis van de bouwkunst dat Jacob van Campen zou schrijven, en met een vertaling van *The Elements* van Wotton als inleiding. Opmerkelijk is hierbij dat Van Campen en Brosterhuisen hierbij het eigenlijke werk deden maar zij toch de goedkeuring van Huygens voor deze opzet vroegen. Na deze brief uit 1642 is er echter niets meer vernomen van deze Nederlandse Vitruvius-uitgave. Het manuscript van Brosterhuisen is tot op heden niet teruggevonden, net zo min als Jacob van Campens geschiedenis van de bouwkunst, die gezien diens 'aangeboren sloffigheid' waarschijnlijk ook nooit op papier is gekomen.²⁸

Nu zijn er enige parallelen te zien tussen Huygens' actieve belangstelling voor Vitruvius en de uitgave van De Laet uit 1649. Een aantal van de boeken die Huygens in zijn brieven van 1635 aan zijn vrienden noemde, komt ook terug bij De Laet, zoals het Vitruviaans-woordenboek van Baldi en de Vitruvius-uitgave van Daniele Barbaro. Ook de speciale waardering voor het Vitruvius-commentaar van Philander vinden wij zowel bij De Laet als bij Huygens. In zijn manuscript *Domus* stelde Huygens duidelijk dat hij Philander veel

Afb. 4. Het ontwerpsysteem van een Ionische voluut volgens Nicolaus Goldmann, uit *De Laet* (1649), p. 270.

begrijpelijker vond dan Barbaro.²⁹ Al deze werken mogen echter in die tijd in geleerde kringen als algemeen gangbare werken gezien worden.

Een andere punt van aandacht in deze is de betrokkenheid van Nicolaus Goldmann bij het Vitruvius-project van 1649. Ook Huygens had in de voorafgaande jaren contact met Goldmann toen deze Huygens' bemiddeling vroeg bij de financiering van zijn architectuurpublicaties.³⁰ Huygens was dus goed op de hoogte van de bijzondere kwaliteiten van deze architectuurtheoreticus. Als Leidenaar had De Laet echter ook zonder bemiddeling van Huygens voldoende gelegenheid om met Goldmann in contact te komen.

Opvallend is de grote belangstelling voor *The Elements of Architecture* van Wotton, dat toch in die tijd in Holland niet alom bekend zal zijn geweest. Huygens zal Wotton nog persoonlijk gekend hebben aangezien deze in 1614-'15 als engels gezant in Den Haag naast het ouderlijk huis van Huygens woonde. In ieder geval bezat Huygens een exemplaar van *The Elements* en maakte hij hiervan in 1639 een synopsis.³¹ Dat hij dit ook goed bestudeerd had blijkt uit andere persoonlijke aantekeningen. Om een overzicht te krijgen van alle verschillende aanwijzingen voor de zuilenorden, had

Huygens hiervan een schema gemaakt aan de hand van Vitruvius, Philander, Alberti, Serlio, Palladio, Vignola, Scamozzi en Wotton.³² Huygens was dus een van de weinige Nederlanders die *The Elements of Architecture* goed kende maar desondanks was De Laet niet van Huygens afhankelijk om met het werk van Wotton kennis te maken. De Laet had immers zelf intensieve contacten met Engeland en was daar meerdere malen geweest. Waarschijnlijk heeft hij gebruik gemaakt van het exemplaar van William Boswell, die vanaf 1633 enige jaren in Den Haag ambassadeur van Engeland was geweest.³³ Ook hierbij is het echter onmogelijk om Huygens geheel buiten te sluiten aangezien Boswell ook tot diens vriendenkring behoorde. Ook hij kreeg bijvoorbeeld in 1639 een serie van prenten van Huygens' nieuwe, 'vitruviaanse' huis aan het Plein.³⁴ Het blijft hoe dan ook opvallend dat zowel Brosterhuisen en Huygens in 1642 als De Laet in 1649 het werk van Wotton als inleiding aan de tekst van Vitruvius vooraf laten gaan.

Een verdere overeenkomst tussen De Laets presentatie van Vitruvius en de activiteiten van Huygens is de sterke nadruk op de samenhang van de muzikale harmonieleer met architectonische proporties. Vitruvius schreef zelf al dat een goede architect ook geschoold moest zijn in de muziek om de leer van de verhoudingen te kunnen begrijpen.³⁵ In de uitgave van De Laet krijgt deze samenhang tussen de kunsten en de thematische grondslag van de muziek, als uitingen van de universele ordening van de Schepping, een aantal malen speciale aandacht zoals reeds is gebleken. Bij Huygens leefden deze gedachten reeds tien jaar tevoren. In 1636 correspondeerde hij met de Haarlemse musicus Johan Albert Ban (Bannius) over deze kwestie en ook toen zochten zij raad bij Vitruvius.³⁶

Al met al zijn er genoeg overeenkomsten tussen De Laet en Huygens in hun benadering van Vitruvius. Desondanks is er geen concrete aanwijzing dat Huygens ook daadwerkelijk bij de uitgave van 1649 betrokken is geweest en bovendien is er niets bekend van enig contact tussen Huygens en De Laet. Dat neemt niet weg dat hij toch mogelijk op afstand adviezen heeft gegeven voor de uitgave van Vitruvius in 1649. Want hoe dan ook, De Laet kan als directeur van de WIC geen onbekende voor Huygens zijn geweest. De Laet komt dan ook tweemaal indirect in de correspondentie van Huygens voor, eenmaal wordt hij als aanbeveling genoemd en een andermaal wordt een van zijn publicaties vermeld.³⁷ Huygens had in ieder geval wel persoonlijk contact met Saumaise, die hij in latere brieven tot zijn vrienden rekende. Dat Saumaise bij de Vitruvius-uitgave betrokken was, is al gebleken uit het feit dat de uitgever op naam van Saumaise bij Vossius het werk van Philander te leen had gevraagd. Het is niet ondenkbaar dat Huygens' ideeën over een ideale Vitruvius-uitgave, met speciale aandacht voor de klassieke harmonieleer en met Wotton als inleiding, via Saumaise in de publicatie van De Laet weerklinken. Nadat Huygens' project met Brosterhuisen en Van Campen op niets was uitgelopen, is zo wellicht nog een deel van dat plan ten uitvoer gebracht, maar nu in het Latijn en niet in het Nederlands.

BIJLAGE

INHOUD VAN DE VITRUVIUS-UITGAVE VAN
JOHANNES DE LAET:

frontispies:

M. Vitruvii Pollionis De Architectura Libri Decem. Amstelodami,
apud Ludovicum Elzevirum, anno MDCXLIX

titelpagina:

M. Vitruvii Pollionis, De Architectura Libri Decem,
cum Notis, castigationibus & observationibus
Guilielmi Philandri integris;
Danielis Barbari excerptis; &
Claudii Salmasii passim insertis.
Praemittuntur/ Elementa Architecturae/ collecta ab illustri viro/
Henrico Wottono Equite Anglo
accedunt/ Lexicon Vitruvianum/
Bernardini Baldi Urbinatis Guastellae Abbatis;/ et ejusdem/ Scamilii
Impares Vitruviani.
De Pictura/ Libri tres absolutissimi/ Leonis Baptistae de Albertis./
De Sculptura/ Excerpta maxime animadvertenda ex Dialogo/
Pomponij Gaurici Neapolit./
Ludovici Demontiosii/ commentarius/ De Sculptura et pictura/
cum variis Indicibus copiosissimis/ omnia in unum collecta, digesta
& Illustrata/ a/ Joanne De Laet Antwerpiano.

z.p. Opdracht aan koningin Christina van Zweden

z.p. Voorwoord aan de lezer

pp. 1-30:

Elementa Architecturae collecta ab Henrico Wottono, equite ex
optimis Auctoribus & exemplis, Anglico quidem Idiomate scripta &
edita Londini, Anno 1624, nunc vero in Latinum versa a Joanne de
Laet, Antwerpiano. [1624]

1 pag.

Vitruvii Vita ex ipso opere per Philandrum collecta.

pp. 1-239:

M. Vitruvii Pollionis De Architectura

pp. 240-252:

Epitome In omnes Georgii Agricolae De Mensuris et ponderibus
Libros, per Guilielmu Philandrum castilionium. [1551]

pp. 253-264:

Marci Meibomii Notae in Vitruvium ad Illustrem virum Claudium
Salmasium, sancti Lupi Dominum & in sacro regis christianissimi
consistorio consiliarium. [1649]

pp. 265-272:

Vitruvii voluta Ionica, hactenus amissa, restituta a Nicolao
Goldmanno. [1649]

3 pags.:

Index Dictionum Graecarum. Qua in Lib. Vitruvii & Notis sparsim
reperiuntur.

24 pags.:

Index in Decem Vitruvii Libros, atque Annotationes, copiosissimus.

pp. 1-144:

Lexicon Vitruvianum seu De Significatione vocabulorum, quibus
Vitruvius utitur, commentarius, a Bernaldino Baldo Urbinato,
Guastellae Abbate olim concinnatus, nunc autem multus aliorum
Doctissimorum virorum, interpretationibus, & observationibus
auctus, & illustratus/ a' Joanne De Laet Antwerpiano. [1612]

pp. 145-164:

Scamilii Impares Vitruviani, a Bernardino Baldo explicato.

pp. 1-32:

De Pictura, Praestantissima & nunquam fatis laudata arte, libri tres
absolutissimi Leonis Baptistae De Albertis, viri in omni scientiarum
genere, & praecipue Mathematicarum disciplinarum, doctissimi.

pp. 33-46:

De sculptura, excerpta maxime animadvertenda ex dialogo Pomponii
Gaurici Neapolitani

pp. 47-66:

Ludovici Demontiosii Commentarius De Sculptura. De Pictura.

pp. 67-69:

Claudius Salmasius 'In Solinum', paginae 5 & 1044.

3 pags.:

Index Eorum, quae in hisce Libellis notatu digna.

Noten

- 1 B. Ehardt, *Vitruvius*, Berlijn 1918 (herdruk New York 1962), p.77.
A. Bodar, 'Vitruvius in de Nederlanden,' *Bouwen in Nederland. Leids Kunsthistorisch Jaarboek 3 (1984)*, Delft 1985, (pp.55-104), pp.63-69.
- 2 Joan De Laet, *M. Vitruvii Pollionis De Architectura Libri Decem*, bij Louis Elzevier, Amsterdam 1649. Ehardt, *o.c.* 1918, pp.50-51, 75-76. Bodar, *o.c.* 1985, p.65.
- 3 *Nieuw Biografisch Woordenboek VII*, p.991. In het themanummer van het tijdschrift *LIAS* dat in 1998 zal verschijnen n.a.v. het congres van het Sir Thomas Brown Institute, 'Een veelzijdig Leids geleerde. Johannes De Laet (1582-1649)' (Leiden, 10 oktober 1997), zullen vele aspecten van het werk van deze geleerde gedetailleerd aan de orde komen, onder redactie van P.G. Hoftijzer en R.H. Bremmer.
- 4 *Nieuwe Wereldt ofte beschrijvinghe van West-Indien: uut veelderhande schriften ende aen-teeckeninghen van verscheyden natien bij- een versamelt*, bij Elsevier, Leiden 1625 (heruitgaven 1630, 1633 (Latijn), 1640 (Frans).
- 5 Publicaties over Frankrijk en Spanje verschenen in 1629, over India in 1631, over Perzië in 1633. Bovendien verscheen in 1630 zijn beschrijving van de Republiek, *Belgii confoederati Respublica*, dat in 1652 in het nederlands werd vertaald: *Republyke der Zeven Vrije Vereenigde Nederlanden: dat is een volkooime beschrijvinge der plaats, hoedanigheid, staats- en burgerlikke bestuuringe (...)*, Amsterdam 1652.
- 6 British Library, Cotton Cleo. D.1. C.H. Krinsky, 'Seventy-eight Vitruviusmanuscripts,' *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 30 (1967), p.50.
- 7 C. Salmasius, *Plinianae exercitationes in Caii Julii Solini Polyhistora. Item Caii Julii Solini Polyhistor ex veteribus libris emendatus*, Parijs 1629 (heruitgave Amsterdam 1688). Dit werk is een uitvoerig commentaar van 1367 pagina's op de beschrijving van de antieke wereld door Caius Julius Solinus. *Polyhistor sive rerum orbis memorabilium collectanae*, 1587. Curieuzerwijs heeft Ehardt het werk

- van Saumaise opgenomen in zijn overzicht van Vitruvius-edities terwijl hier alleen fragmenten van de tekst van Vitruvius zijn gebruikt, temidden van talloze andere auteurs. Ebhardt, *o.c.* 1918, p.75.
- 8 C.S.M. Rademaker, P. Tuynman, *Het uitleenboekje van Vossius*, Amsterdam 1962, p.18 en fac.sim. fol.19 met bijlage. In de kantlijn van zijn uitleenboekje heeft Vossius bovendien gekriebeld: 'a meum alterum exemplar. Vitruvio edito se repositurus Elzevirius promisit.' ('Elsevier heeft beloofd dat hij mijn tweede exemplaar zou teruggeven na de uitgave van Vitruvius'). Met dank aan Jan Bloemendal voor deze ontcijfering en vertaling.
- 9 Ad benevolum Lectorem. Qui de architectura, nobilissima sane & et in vita humana maxime necessaria disciplina; inter Antiquos e professore scripserit, habemus neminem praeter Vitruvium. (...).
- 10 Henri Wotton, *The Elements of Architecture*, Londen 1624. L.P. Smith, *The Life and Letters of Henry Wotton*, Oxford 1966 (1907). F. Hard, *The Elements of Architecture*, Charlottesville 1968. E. Harris, *British Architectural Books and Writers 1556-1785*, Cambridge 1990, pp.498-503.
- 11 Wotton, *o.c.* 1624, p.53.
- 12 *I dieci libri dell'architettura di M. Vitruvio tradutti et commentati da monsignor Barbaro eletto patriarca d'Aquileggia*, Venetië 1556. Heruitgaven 1567, 1584, 1629, 1641 (alle in Venetië).
- 13 *In M. Vitruvium Annotationes, compluribus, isque novis, & non minus utilibus quam necessariis figuris exornatae cum indibus Graeco & latino locupletissimus*, Rome 1544. Herdrukken o.m. 1545, 1557; in 1552 editie op groot formaat met Vitruvius-tekst. D. Wiebenson, 'Guillaume Philander's annotations to Vitruvius,' in: J. Guillaume (ed.), *Les traités d'architecture de la renaissance*, Parijs 1988, pp.67-73.
- 14 Georgius Agricola, *De Mensuris et ponderibus*, Basel 1533. Georgius Agricola (1490-1555) was arts en natuurkundige in Chemnitz. P.G. Bietenholz (ed.) *Contemporaries of Erasmus. A Biographical register of the renaissance and reformation*, Toronto, Buffalo, London, 1985, pp.13-14.
- 15 Vitruvius, Liber V, caput 4.
- 16 F. Zamminer (ed.), *Hören, Messen und Rechnen in der Frühen Neuzeit (Geschichte der Musiktheorie Bd.6)*, Darmstadt 1987. J. van de Craats, 'Christiaan Huygens en de muziek,' *De zeventiende eeuw* 7 (1991) nr.1, pp.7-16.
- 17 R. Wittkower, *Architectural Principles in the Age of Humanism*, Harmondsworth 1949¹. P. von Naredi-Rainer, *Architektur und Harmonie. Zahl, Mass und Proportion in der abenländischen Baukunst*, Keulen 1982¹. K.A. Ottenheim, 'Mathematische Ausgangspunten van de Hollandse bouwkunst in de 17de eeuw,' *De zeventiende eeuw* 7 (1991) nr.1, pp.17-35.
- 18 M. Meibomius, *Antique musicae auctores septem: graece et latine*, bij Louis Elzevier, Amsterdam 1652. Hierin zijn opgenomen: Aristoteles, *Harmonicorum elementorum libri III*; Euclides, *Introductio harmonica*; N. Gerasenus, *Pythagorici Harmonices manuale*; Alypius, *Introductio musica*; Gaudentius, *Introductio harmonica*; Bacchius Senior, *Introductio artis musicae*; Quintilianus, *De musica libri III* met Martiano Capella *De Musica liber IX*.
- 19 J.J.W. Goudeau, 'Nicolaus Goldmann (1611-1665) en de praktijk van de studeerkamer,' *Bulletin KNOB* 94 (1995), pp.185-203.
- 20 In de dissertatie over Goldmann die door drs. Jeroen Goudeau wordt voorbereid, zal deze kwestie in detail aan de orde komen.
- 21 Bernaldino Baldi, *De verborum vitruvianum significatione*, Aug. Vindelic. 1612. G. Zaccagnini, *Bernaldino Baldi nella vita e nella opere*, (1918).
- 22 Vitruvius, Liber III cap.4.5, Liber V cap.9.4. Zie ook T. Peters (vert.), *Vitruvius. Handboek Bouwkunde*, Amsterdam 1997, pp.328-329; aantekeningen bij noot 20.
- 23 Salmasius, *o.c.* 1629, pp.5 en 1044.
- 24 J.A. Worp, *De briefwisseling van Constantijn Huygens*, Den Haag 1911-'17, dl. II, pp.182-183. Brief van Bannius aan Huygens dd. 11 aug. 1636.
- 25 G. Kamphuis, 'Constantijn Huygens, bouwheer of bouwmeester?,' *Oud Holland* 77 (1962), pp.151-180. R.J. van Pelt, 'De wereld van Huygens' Hofwijck,' *Bulletin KNOB* 82 (1983), pp.116-123. K.A. Ottenheim, 'De correspondentie tussen Rubens en Huygens over architectuur (1635-'40),' *Bulletin KNOB* 96 (1997), pp.1-11.
- 26 Worp II, nr.1046, 5 dec.1634; nr.1087, 7 mrt 1635 (aan Heinsius) en nr.1088, 8 mrt 1635 (aan de Wicquefort): Huygens vraagt naar de Vitruvius-edities van Giocondi (1511), Cesariano (1521), J.B. Caporali (1536), Barbaro (1556), en het woordenboek van Bernardino Baldi (1612).
- 27 Universiteitsbibliotheek Leiden, Hug 37, brief 41 (6 febr. 1642). Ingekort weergegeven bij Worp III, nr.2942.
- 28 Worp I, p.459 nr.906 (2 mei 1634). Later, bij de decoratie van de Oranjezaal vanaf 1648, ergert Huygens zich meerdere malen aan deze lastige karaktertrek van Van Campen. Zie b.v. Worp V, nr 4974, 3 sept.1649.
- 29 In het manuscript over de bouw van zijn eigen huis, *Domus*, stelt Huygens dat Barbaro, ondanks zijn geleerdheid, van de 'moeilijke' tekst van Vitruvius een 'onaangename' heeft gemaakt. KB Den Haag, ms.xlviii, fol.743. De tekst van *Domus* zal binnenkort worden uitgegeven, voorzien van een integrale vertaling van drs. Frans Blom, RU Leiden.
- 30 Worp IV, nr.4284, 6 mrt 1646, en nr.4323, 25 april 1646. Goudeau, *o.c.* 1995, p.202 noot 16.
- 31 Een exemplaar was althans aanwezig in de bibliotheek van C. Huygens Jr., die een deel van zijn vaders collectie had overgenomen. Kamphuis, *o.c.* 1962, p.153 noot 10. KB Den Haag, Ms nr.xlviii, fol. 751 e.v.: 'Synopsis Elementa Architectura Henr. Wotton, Rhyberk 1 sept. 1639.'
- 32 KB Den Haag, Ms nr.xlviii, fol. 478 e.v.
- 33 British Library, Add. Ms. 6395, Boswell Papers II, brieven dd. 4 maart 1648, 14 aug. 1649. Geciteerd uit: H.J. Louw, 'Anglo-Netherlandish architectural interchange c.1600-c.1660,' *Architectural History* 24 (1981), (pp.1-23), p.23 noot 89. In de veilingcatalogus van de bibliotheek van De Laet (Leiden 1650), wordt een ongebonden exemplaar van Wotton vermeld (vriendelijke mededeling Paul Hoftijzer, RU Leiden). Aangezien deze in de latijnse titel wordt aangeduid en omschreven is als *folio*, zal dit waarschijnlijk een losbladig excerpt van de Vitruvius-uitgave zijn geweest en niet het originele Engelse *octavo*-boekje uit 1624.
- 34 Worp II, p.205, brief aan Boswell dd. 17 juni 1639.
- 35 Vitruvius Liber I, cap.1.
- 36 Worp II, pp.182-183, 11 aug. 1636. Bannius aan Huygens: 'musicam universam sub manu habeo, quam definitio consistere in modulo (...) sed ad perficiendum opus meum desidero commentarium Latinum Danielis Barbari in Vitruvium, ut de nove genera harmoniae ad justum calculum repetam. (...)'
- 37 Worp III, nr.3363, 11 aug. 1643: bericht van A. Rivet aan Huygens over recent verschenen wetenschappelijke werken, waaronder een reactie van De Laet op Hugo de Groot's opvatting over de oorsprong van de bewoners van Nieuwe Wereld (*Notae ad dissertationem Hugonis Grotii de origine gentium Americanum*, Amsterdam 1643). Worp IV, nr.3896, 10 februari 1645: brief van A. Vorstius met aanbeveling van De Laet om Jacob Cornelisson de Boer tot kapitein ter zee te benoemen.